

28 жовтня – День визволення України
від фашистських загарбників

ЄВРОПА: ГІРКОТА ВІЙНИ

У жовтні 1944 року Робітничо-Селянська Червона Армія визволила Україну від гітлерівських загарбників. Перейшовши західний кордон СРСР, радянські війська розпочали так званий визвольний похід. У підсумку в Європі було створено «соціалістичний табір», підконтрольний Радянському Союзу.

– Чи могла Європа по завершенні Другої світової війни уникнути соціалізму? – запитав кореспондент «Віча» у доктора історичних наук, професора

Олександр ЛИСЕНКА.

– Подальше продовження (за межами СРСР. – Ред.)

бойових дій проти Німеччини з військової точки зору було цілком виправдане, – каже науковець. – Сталіна не можна звинуватити в тому, що він хотів одноосібно захопити Західну Європу й поставити її під контроль, адже упродовж 1942–1944 років Радянський Союз просто засипав дипломатичними посланнями Черчілля, Рузвельта, інших західних лідерів із проханнями відкрити другий фронт.

Учасники воєн завжди прагнуть контролювати території, на яких вони воювали чи якими оволоділи військовим шляхом. Це закономірно з геополітичної точки зору. СРСР скористався з нагоди й привів до влади в кількох європейських країнах прокомуністичні уряди. Так, хоча в Лондоні діяв легітимний правонаступник поваленого в 1939 році уряду Польщі, Радянський Союз утворив підконтрольний собі Польський комітет національного визволення, якому й доручив формувати органи влади.

Слід зауважити: особливих складнощів зі встановленням прокомуністичних режимів не було, адже в цьому була зацікавлена не тільки Москва, а й частина місцевого політикуму, певні групи населення, що настраждалися за роки війни від нацистських чи пронацистських режимів, як-от в Угорщині, Болгарії, Румунії.

– Чи мусив Радянський Союз, відповідно до міжнародного права, запитувати дозволу в еміграційних урядів, скажімо, Чехо-Словаччини чи Польщі, на введення військ на їхні території?

– Такої потреби не було: все спрощувалося станом війни. Та й ішлося про уряди в екзилі, тобто уряди без територій, а це дещо інший рівень і статус легітимності. До того ж, наприклад, польський уряд перебував у конфронтації з СРСР – щодо кордонів, урядування, повоєнного політичного й економічного устрою. В 1944–1945 роках Радянський Союз діяв як країна, що винесла на собі основний тягар боротьби з нацизмом, і мав, звісно, певні преференції за столом перемовин як із союзниками по антигітлерівській коаліції, так і з урядами тих країн, на територію яких він ступив. Тож консультації велися не на паритетних засадах – СРСР виступав із позиції переможця, з позиції сили, а тому нав'язати йому рівноправні стосунки могли зовсім не всі.

– Дехто каже, що після визволення території СРСР від німецьких окупантів війна з боку Радянського Союзу набула імперіалістичного, загарбницького характеру.

– Це гра в терміни, підміна понять. Можна собі лише уявити, як склалася б ситуація, якби Червона Армія зупинилася на передвоєнних кордонах СРСР. Такий розвиток подій був би надзвичайно вигідний для фашистської Німеччини. Гадаю, сконцентрувавши сили на західному фронті, вона, зрештою, поставила б на коліна Великобританію, незважаючи на допомогу американців. Після цього війна вступила б у нову фазу, пов'язану з другим наступом на Схід. Саме тому всі домовленості Радянського Союзу з членами антигітлерівської коаліції передбачали розгром німців на

їхній території. Такий розвиток подій диктувала логіка війни.

Німецькі спецслужби виходили на західних лідерів із пропозиціями про односторонню капітуляцію. Однак усі розуміли рівень загроз із боку гітлерівської Німеччини, тому виключалися будь-які перемовини бодай про часткове збереження її військово-промислового потенціалу чи набуття кордонів. І Радянський Союз, і західні країни були зацікавлені в цілковитому розгромі Німеччини, в її демілітаризації й демократизації.

– Проте в радянській зоні окупації демократичний лад так і не запанував. Олександрі Євгеновичу, як би ви визначили повоєнний статус країн, що з волі СРСР стали на соціалістичний шлях розвитку?

– Вони позиціонували себе як країни «народної демократії». Насправді це була нова форма співдружності держав. В умовах «холодної війни» СРСР, не бажаючи програвати протистояння, використовував буферні соціалістичні країни з військовою, геополітичною метою. Таких само правил гри дотримувалися й інші учасники антигітлерівської коаліції. Відразу, щойно було встановлено окупаційні органи влади в Німеччині, почалася нещадна експлуатація ресурсів цієї країни – вивозили сировину, устаткування. Найбільш безпечібно діяли американці, котрі не рахувалися з репараційними інтересами британців, французів, не кажучи вже про СРСР. У повоєнній Європі по-іншому й склалася не могло, бо всі намагалися обстоювати власні інтереси будь-якими засобами. З погляду моралі оцінити це дуже складно.

Повоєнні геополітичні реалії окреслили нову конфігурацію і баланс сил, що тяжіли до двох центрів – США й СРСР.

– Але ж західні союзники Радянського Союзу не нав'язували

визволенням країнам державного устрою.

— Установлювати якісь особливі політичні режими, що орієнтувалися б на США чи Великобританію, не було потреби. Мети досягали передовсім економічними засобами, на які були спроможні ці найрозвиненіші країни світу. СРСР, своєю чергою, не міг розраховувати на просту лояльність, тому створював маріонеткові уряди з усіма особливостями прорадянського управління. Звісно, про колоніальну залежність не йшлося, бо тоді довелось б говорити про тотальний контроль над економікою, освітою, культурою. Контингенти радянських військ не перебирали на себе влади в країнах соцтабору. Так са-

мо не можна сказати, що США окупували В'єтнам, хоча їхня військова присутність свого часу там була величезною.

Доктор історичних наук, професор Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ:

— Політичний лад, що встановився в Європі після перемоги над нацизмом, був здобутком усіх союзників по антигітлерівській коаліції, котрі поділили континент на

Ялтинській конференції. Проте відразу по війні почалося протистояння двох наддержав, що переросло в «холодну війну»: за військовою міццю СРСР був набагато слабкішим за США. Заручниками Москви у цій боротьбі стали країни, визволені Червоною Армією від фашизму.

Не можна оцінювати події, що відбулися в ході Другої світової війни, з позиції пізніших реалій. Якщо відверто, то СРСР став членом антигітлерівської коаліції не з власної волі, а внаслідок нападу Німеччини. 27 мільйонів — таку найменшу цифру називають у літературі, коли йдеться про кількість жертв із боку Радянського Союзу. Визволяючи Польщу, СРСР утратив 600 тисяч червоноармійців. За радянських часів масові послугувалися цією цифрою, обґрунтовуючи необхідність залишитися в Польщі й контролювати її. Хоча за доктриною Брежнєва соціалістичним країнам і дали обмежений суверенітет, вони почувалися не надто затишно в радянських обіймах. Тому час від часу й виникали масові протести — в Угорщині, Польщі, НДР.

— Не одностайно вітали й українці повернення радянської влади.

— Для народів СРСР Велика Вітчизняна війна від самого початку була справедливою, якщо використовувати марксистське визначення. Однак у 1941 році українці не хотіли воювати, тож вермахт увійшов в Україну як ніж у масло, пізніше діставшись аж Волги. Спротив агресорові посилювався, коли побачили, якими насправді є «другі» німці («перші» перебували в Україні за часів П. Скоропадського). Нині ніхто не заперечить, що українці зробили величезний внесок у розгром фашизму. Тоді всі народи СРСР, хотіли вони того чи ні, об'єдналися довкола єдиної політичної структури держави — КПРС.

По війні повторилася ситуація 1812 року, коли після тріумфального

походу Європою визволителі, повернувшись додому, побачили кріпосне право. Настало трагічне для України повоєнне десятиліття, впродовж якого частина населення відважно боролася зі зброєю в руках — передовсім проти колективізації.

Часто кажуть, що Україна була колонією Росії. Так можна називати Середню Азію чи Закавказзя XIX століття. А Україна, Білорусія й Прибалтика в межах імперії завжди вважалися розвиненішими, ніж центральна Росія. Тим паче це недоречно говорити про радянську Україну, бо тоді виникає запитання: а що ж було метрополією — Москва, російський народ? Ні, не виходить.

Записав Юрій ПОТАШНИЙ.

З нагоди 66-ї річниці визволення України від фашистських загарбників Кабмін наказав провести в школах і університетах тематичні уроки й лекції, присвячені Великій Вітчизняній війні. Заплановано також урочисті збори і святковий концерт у Палаці «Україна» за участю ветеранів війни та праці, представників Збройних Сил, громадськості. До свята мають бути впорядковані всі меморіали, пам'ятники, братські могили.

День визволення України від фашистських загарбників на офіційному рівні відзначають удруге. Такий указ торік видав Президент В. Ющенко з метою «вшанування героїчного подвигу й жертвовності Українського народу у Другій світовій війні».

Воєнні дії на території України тривали 40 місяців — з 22 червня 1941 року до кінця жовтня 1944 року. За сучасними підрахунками, загальні людські втрати України становлять близько 9 мільйонів осіб. Цілком чи частково на території УРСР було зруйновано понад 700 міст і 28 тисяч сіл, без даху над головою залишилися близько 10 мільйонів людей. Зазнали руйнувань понад 16 тисяч промислових підприємств. Підраховано, що загальні втрати економіки республіки перевищували 40 відсотків.

Апогею битва за Україну досягла в період з осені 1943 року до осені 1944-го, впродовж якого Червона Армія здійснила 15 наступальних операцій. Завершальною операцією з визволення України стала Карпатська, що розпочалася 9 вересня 1944 року наступом 1-ї Гвардійської армії. 27 жовтня 1944 року було визволено від ворога Ужгород, а 28 жовтня радянські війська вийшли на сучасний кордон України.

Науковий співробітник Інституту новітньої історії в Мюнхені (Німеччина)

Дітер ПОЛЬ:

— Гітлерівська Німеччина мала зазнати краху. Здолати її радянські війська могли, лише перейшовши кордон Рейху. Проте

Сталін використав цю воєнну кампанію для встановлення своєї влади на більшості території Східної й Центральної Європи. Відразу по війні комуністичні держави цілковито залежали від Радянського Союзу, однак після 1956 року отримали певну автономію. Вони мали власні кордони, армії й уряди, а тому я не вважаю ці країни колоніями СРСР. Сюди більше пасує термін «проникнення», бо до колоній ставляться інакше: використовують їхні багатства, експлуатують робочу силу, вважають культурно недосконалими. До речі, в 1970–1980 роках на Заході точилася гостра дискусія про те, чи має СРСР внутрішні колонії, зокрема на Кавказі та в Азії.

— Чи намагалася Німеччина ініціювати переговори про капітуляцію в 1944 році, коли остаточно стало зрозуміло, що війну програно?

— Мало що свідчить про такі наміри. Тут можна згадати хіба що перемовини в Угорщині, коли вермахт мав отримати 12 тисяч вантажівок в обмін на збереження життя місцевим євреям. Таку кількість техніки могли надати лише західні країни — члени антигітлерівської коаліції. Наприкінці березня 1945 року Гімлер розпочав переговори через нейтральні канали, однак досяг успіху лише в Італії, де капітуляція відбулася раніше.